

УДК 821.133.1'01-94+94 (44) "653"
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.37>

ОСТАННІЙ ВІРШ-ПРОРОЦТВО ХРИСТИНИ ПІЗАНСЬКОЇ: ПІДСУМКИ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ В ІСТОРИОГРАФІЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

“LE DITIÉ DE JEHANNE D’ARC” OF CHRISTINE DE PIZAN: RESULTS OF THE LITERARY PATH IN HISTORIOGRAPHY

Санжарова Г.Ф.,

orcid.org/0000-0002-0557-9192

*старший викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Санжаров В.А.,

orcid.org/0000-0003-4075-8572

кандидат історичних наук

Статтю присвячено аналізу останнього поетичного твору Христини Пізанської «Le Ditié de Jehanne d’Arc» та його оцінок в історіографії. Вірш Христини був написаний на користь Жанни, але він, на відміну від усіх попередніх документів та текстів, писався не на землях під владою Карла VII, а на англо-бургундській або «ворожій» території. «Ditié» започаткував значний відхід від попередніх творів, а також відступ від усіх попередніх уявлень Христини про роль жінки в справах війни та миру. Перевага та заслуги Жанни настільки очевидні для Христини, що вони не вимагають постійного звернення на неї уваги. Вона свідомо ігнорує свою героїню протягом великих відрізків поеми. Це нехтування Жанною іноді стає зворотним механізмом похвали в «Ditié». Наукові інтерпретації невеликого за обсягом тексту письменниці суттєво різняться. На думку авторів твір Христини – це низка доказів того, що Бог послав Жанну для відновлення Франції. Видається слушним твердження, що політична епістемологія Христини просякнута теологією, християнськими цінностями. Стверджується, що у творі Христини Жанна – знаряддя божественного провидіння, вона є Божим інструментом, за допомогою якого можна відновити владу короля і сприяти поверненню миру. Христина ніколи не втрачала надії на те, що мир і справедливість у країні можливі. Усі її сподівання концентруються навколо образу єдиного ідеального монарха, який буде гарантом справедливого правління. Ієрархічний патерн Христини – триада Бог-Король-Жанна – свідчення чуда, божественного втручання, яке, за пророцтвом Христини, принесе мир і спокій у королівство. Король Карл VII і події навколо його коронації і триумфального переможного повернення в столицю – це ключовий момент у реалізації сподівань і надій жінки і письменниці Христини Пізанської. У статті аналізуються автобіографічний, історичний, політичний, феміністичний, військовий, теологічний, пророчий аспекти останнього твору Христини в історіографії.

Ключові слова: Христина Пізанська, Жанна д’Арк, Карл VII, Бог, королівська влада, жінка-воїн, дихотомія поезія/пророцтво.

The article is assigned to the analysis of Christine de Pisan's last poetry "Le Ditié de Jehanne d'Arc" and the assessment in the historiography. Christine's poem was written in favor of Joan, but unlike all the documents and texts that precede it, the "Ditié" was not written in land under Charles VII's dominion, but in Anglo-Burgundian or "enemy" territory. "Ditié" initiated a significant departure from previous works, as well as a departure from all of Christina's previous ideas about the role of women in war and peace. Jeanne's advantages and merits are so obvious to Christine that they do not require constant attention. she deliberately ignores her heroine for long periods of the poem. This neglect of the Pucelle sometimes becomes the inverse mechanism of praise in "Ditié". The science interpretations of the writer's small text differ significantly. The authors agree the point of view, that Christine's poem is a series of evidence to ensure that God sent Jeanne to renew France. According to the authors, Christina's political epistemology is permeated with theology and based on Christian values. We can agree with the assertion that in Christine's poem, Jeanne is an instrument of divine providence, with the help of which the power of the king is established by God's grace and the world returns. All her hopes are connected with the image of an ideal monarch who will be the guarantor of fair government. Christine's hierarchical pattern – the triad: the God-King-Jeanne – is the evidence of a Miracle, divine intervention, which, according to the poet's prophecy, will bring peace and tranquility to the kingdom. King Charles VII and the events surrounding his coronation and triumphant return to the capital are the most important moment in the realization of the hopes of the woman and writer Christine de Pisan. The article analyzes the autobiographical, historical, political, feminist, military, theological, prophetic aspects of Christina's latest work in historiography.

Key words: Christine de Pisan, Joan of Arc, Charles VII, God, royal authority, female-warrior, poetry/prophesy dichotomy.

Постановка проблеми. Життя Христини Пізанської (1365–1430) [1; 2; 3] є водночас типовим і нетиповим порівняно з життям будь-якої середньовічної жінки. Щасливе дитинство в люблячій родині, наближеність до короля і двору завдяки посаді батька, ранній шлюб і кілька пологів, завчасна втрата годувальників – батька та чоловіка, необхідність заробляти, щоб мати змогу утримувати обидві родини – свою і батьківську, гідне протистояння випробуванням долі і підтримка інших жінок, що втрачають близьких і, можливо, сенс буття. Захист жіночої гідності стає однією з провідних тем творчості Христини Пізанської. «Фемінізм» Христини геть відрізняється від сучасного.

Усе своє життя письменниця намагалася переконати французьку знать у необхідності покласти край війнам і не розпочинати нових; приділяла постійну увагу в усіх своїх творах драматичним подіям у королівстві з 1405 р., доклдала зусиль, аби знайти посередників для сторін, що ворогують, і невтомно повторювала заклики на користь миру. У «Книзі Миру» (1413 р.), коли громадянський конфлікт вибухнув новим спалахом насильства, вона написала портрет «поганого володаря», «мерзенного тирана», в якому легко впізнати Жана Безстрашного [1, с. 302–303]. Христина перестає писати лише в 1418 р. в розпал громадянської війни, після страшної кривавої різанини, влаштованої бургіньйонами в Парижі. Франція переживала найтемніші роки своєї історії. Письменниця тікає, рятується, зникає в монастирській безвісті (місці жалоби та молитви). На багато років запанувала безвихідь, 11 років лиття сліз – зовсім не поетичне перебільшення. На ці роки припадають чернецтво, усамітнення, смерть сина (Жан де Кастель помер у 1425 р. у віці 40 років, залишивши вдову та трьох дітей, яких Христина ніколи

не побачить). Найбільші оптимісти не вірили в зміни на краще. Щоб не втратити остаточної надії, чекали Божої допомоги, відшукували старі пророцтва. Несподівано, якимось чудом, за виразом Христини, «засяяло сонце», тобто надійшли добрі новини (поява Жанни, порятунок Орлеана, коронація короля в Реймсі).

Поява Жанни д'Арк пробуджує Христину від багаторічної літературної летаргії. Вона пише вірш-пророцтво (як його визначили видавці), сповнений радості і надії на відродження французького королівства. Остання робота Христини не має авторської назви. Перший видавець повного тексту, Ахіл Юбіналь (1838), використав для назви слова з останніх рядків поеми «Ung beau Ditié» і першим визначив, що йдеться суто про похвалу Жанні д'Арк. Ж. Кішра був більш обережним, його видання вірша не має заголовку [4]. Деякі дослідники XIX ст. використовували назву «римована хроніка», запозичену з орлеанського видання затятого «жанніста» А. Ерлюїсона [5]. Частіше говорили про «вірш» або «вірші», рідше – «поему» Христини де Пізан. «Хрещеним батьком» твору є А. Моліньє. Його назва «Le Ditié de Jehanne d'Arc» у «Джерелах історії Франції» (1904 р.) збереглася дотепер [6, с. 319, n° 4489].

Вірш Христини заслуговує на особливу увагу завдяки тому, що в обговоренні феномену Жанни з'являється погляд жінки і поетеси, бо всі інші ранні свідчення про появу Жанни – це роботи вчених чоловіків, теологів [7, с. 103–125]. До того ж робота Христини походить з контрольованої англійцями території, оскільки вважається, що Христина в цей час була черницею домініканського монастиря в Пуассі. Позиція на користь Жанни і її місії – відкритий і небезпечний виклик англійській владі. Але чи змогла б Христина зрадити собі, своєму баченню правди та справедливості,

своїм мріям та сподіванням? Похилий вік і роки страждань на грані зневіри, коли майже не залишалося надії, а тільки сум і сльози, були випробуванням її поглядів, послідовного політичного вибору, загартували характер. Христина-черниця не втратила навичок поета. Її нова героїня змінює всі попередні уявлення про роль жінки в справах війни та миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Христина Пізанська – найбільш знаний автор розвинутого середньовіччя [8]. Наукові інтерпретації текстів Христини Пізанської суттєво різняться. Військовий, історичний, політичний, феміністичний, автобіографічний, теологічний, пророчий аспекти останнього твору також неодноразово аналізувались і пропонувались як ключові для розуміння авторського задуму [9].

Жанна д'Арк – «живий міф» [10, с. 11], найбільш відома постать в історії Франції, в історичній пам'яті нації зіставна, можливо, лише з Наполеоном (російською мовою книжок про Жанну д'Арк видано більше, ніж про Сторічну війну загалом), «постать найкраще задокументованої жінки за всю історію людства» [10, с. 15]. Образи Жанни є множинними і неоднозначними. Створення біографії чи то психологічного портрету Діви перетворюється на вивчення та розвінчання «неправдивих і нереальних за визначенням» образів і легенд [11; 12]. Реальність надприродних втручань буде турбувати суддів і ворогів Жанни у XV ст., противників традиційної католицької доктрини в XVI ст., противників монархії в XVII ст., істориків-позитивістів у XIX ст. Сучасні «міфограми» повернули до життя «досягнення» чорного дискурсу, додали образу Жанни, окрім магії, чаклунства, відьмацтва, демонології, «голосів», еретичності, трощечки «тестикул».

Колет Бон звертає увагу на гендерний складник проблеми: поведінка Жанни ставить під сумнів ролі, які середньовічне суспільство приписує жінкам [10, с. 219]. Чи може жінка битися, говорити перед королівською радою чи проповідувати? Чи може її участь у військових діях не викликали застереження, заздрості, ворожості навіть у лавах королівської партії? Чи може війна мати жіноче обличчя? Чи не порушує поведінка Жанни віками заведений порядок? У розумінні Христини Жанна є лише тим божественним інструментом, який дозволяє Франції відновити свою єдність і покласти край королівській схизмі. Але це не було одностайною суспільною думкою, навіть серед кліриків найпершою реакцією на появу Жанни був скептицизм. А. Воше ствер-

джує, що роздратування деяких священнослужителів претензіями таких, як Жанна, жінок ураховується в рішенні спалити її [13, с. 286].

«Білий» дискурс розглядає роботу Христини як гімн хвали Жанні. Але сучасні підходи стають дедалі виваженішими. А. Кеннеді та К. Варті виділили композицію, що відображає вертикальну небесно-земну соціально-політичну ієрархію: Бог, Карл VII, Жанна, французькі військові, англійці та їх союзники [14]. М. Гере-Лаферте вважає доцільним доопрацювати запропоновану ними схему. По-перше, з неї випадають перші 32 рядки (строфи 1–4), присвячені автору та її почуттям. По-друге, причиною радості чітко проголошено відновлення монархії та повернення законності (строфа 5). Лише в строфі 7 вперше підтверджується божественне втручання (рядок 50). Перший натяк на Жанну з'являється лише в рядку 86 [15].

М. Легль побачила у вірші «літературний заповіт» Христини де Пізан не тільки тому, що йдеться про її останнє написання, а й тому, що вона концентрує інтереси, питання, позиції, що визначають усі її попередні роботи. Автобіографічний початок твору [16] – це лише засіб заявити себе як свідка Божого чуда, явленого в Жанні, благодаті, наданої Франції. Прихильність Христини до визнання чудесного характеру появи і перемог Жанни багато в чому пояснюється тим, що вони відповідали очікуванням, притаманним усім її роботам.

Деякі дослідники вважають твір Христини суто полемічним. Ніколи поетеса не наводить жодного негативного аргументу щодо Жанни, але на задньому плані присутні розрізнені посилання на недоброзичливців та невизначеність. Саме цей перебіг занепокоєння, на думку Дебори Фрайолі, слід уважати ключовим фактором тону вірша, а зусилля подолати це занепокоєння – його головною енергією [17, с. 55–70]. Твір Христини – це низка поданих поетично доказів для забезпечення впевненості, що Бог послав Жанну для відновлення Франції. Справа не в тому, що Божа присутність викликає сумнів, а в тому, що люди не здатні або не бажають її визнати, можуть зіпсувати здобуті досягнення, не роблячи належних дій.

Кількість робіт і дисертаційних досліджень, присвячених цим двом жіночим постатям, із кожним роком зростає в геометричній прогресії [1; 7; 9; 17; 18; 19], а робота Христини про Жанну має окрему бібліографічну традицію [9].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є структурний та тематичний аналіз останнього твору Христини Пізанської, оцінка стану та проблем його вивчення, сучасних дослідницьких підходів, визначення місця цієї роботи для

творчості Христини Пізанської загалом, а постульованих у ній концептів – у системі історичних та суспільно-політичних поглядів письменниці.

Виклад основного матеріалу. Твір Христини де Пізан «Le Ditié de Jehanne d'Arc» чітко датовано самим автором: в останніх рядках вона сповіщає, що завершила роботу «L'an dessusdit mil CCC/ Et XXIX, le jour ou fine/ Le mois de Juillet» 31 липня 1429 р., за два тижні до Успіння Богородиці (рядки 482–484). Дослідники вважають «майже незаперечним фактом» [20], що Христина мала змогу користуватися документами щодо Жанни (висновками пуатевінської комісії, трактатом архієпископа Амбрена Жака Желю, першим листом Жанни до французьких міст) [7]. На наш погляд, таке припущення (лише на базі збігів висновків та ідей) є не дуже коректним, зважаючи на місцезнаходження Христини (монастир на території англійської Франції) та чітко визначеного адресата документів, окрім листа Жанни (король). Чи виправданий ризик перевезення державних документів ворожою територією заради ознайомлення з ними старенької черниці? Чи не простіше було перетнути монастирські стіни чуткам або усним переказам путівників чи паломників? Наскільки вірш був поширеним і чи міг бути знаряддям «жанністської» пропаганди, судити важко, до нас дійшли три рукописи (зберігаються в бібліотеках Берна, Карпантра та Гренобля).

Композиційно вірш складається з 61 строфи по 8 рядків у кожній (восьмискладне римування за схемою ababbcbc) [21]. Риторичні звернення (апострофи) поділяють вірш на тематичні розділи.

Строфи 1–12 створюють єдиний розділ, який не починається з апострофи і стосується автора («Я, Христина»). М. Гере-Лаферте звертає увагу на наголошувану суб'єктивність, яку Христина, на відміну від інших своїх творів, тут виявляє без обмежень (відразу і безпосередньо). Раніше для транслювання своїх слів вона використовувала багато різних алегорій: Отея («Лист Отеї»), Розум, Праведність і Справедливість («Місто Жінок»), Лібера і Філософія («Книга видіння Христини») тощо. Навіть коли вона звертається до адресата свого твору, як у «Посланні до Королеви», то завжди представляє себе посередником, передавачем, речником інших [15].

Перші строфи висловлюють особисту радість поета щодо перелому долі Франції в Столітній війні (1–4). Христина передбачає припинення англійської окупації Парижа, тепер, коли Карл VII, коронований у Реймсі, наближається до Парижа (5). Для того, щоб Карл був відновлений у владі в Парижі, вона закликає населення вітати його

з вигнання як свого короля (6). Наступні строфи (7–12) проголошують головну мету поета – пояснити, як було здійснено божественне втручання (7), з акцентом на справедливості французької справи та свідченнях божественного схвалення.

Строфи 13–20 фокусуються на Карлові («Et tu, Charles»). Політична тема залишається центральною і в останньому творі поетеси. Король Карл – це справді сонце і світло її поетичної візії, джерело, серце і кінець пеану (пісні перемоги) Христини. 7 разів його поіменовано, майже в половині строф про нього йдеться або до нього звертаються («ти», «твоя країна», «твоя слава», «твій народ», «твої вороги»). Що викликає радість і сміх Христини, то це відновлення французької монархії. Втечу дофіна зі столиці (строфа 1), пов'язану з її власним вигнанням з Парижа, змінює триумфальне повернення (строфа 5). Мотив короля-тріумфатора кілька разів виникає і в наступних строфах: його перемога над ворогами (13), відновлене королівство (14), напророчена йому імперська доля (16), церемонія коронації (49), перемоги, отримані Жанною та королем (50–52).

Треба зазначити, що Христина двічі скористалася можливістю, щоб звернутися до Карла VII із кількома порадами щодо того, яким повинен бути добрий суверен [22; 23; 24]. Саме служіння Богу і закінчення війни вона представляє як принципи, які повинні диктувати його поведінку (ст. 17–18). Що стосується нинішньої ситуації, то порада щодо вмілого балансу між насильством і лагідністю дається Карлу VII опосередковано, коли Христина звертається до «повстанських» міст (ст. 57–58). Христина просить його визнати роль провидіння в нинішніх подіях і показати себе гідним небесного вибору. Остання строфа – це молитва подяки Богу за допомогу Карлу (20).

Строфи 21–36 присвячені безпосередньо Жанні («Et toy, Pucelle beneurée»). Перші 8 строф (21–28) встановлюють диво з Жанною, посиляючись на чудеса старозавітних героїв та героїнь, які перевершує Жанна. Наступні 8 строф розповідають про саму дівчину (29–36), описують її обстеження теологами в Пуатьє, пророцтва, пов'язані з її місією, зразкове життя Жанни (29–32), її чудесну перемогу в Орлеані та диво її пізніших військових досягнень (33–36), приписуючи все Богові. Парадокс полягає в тому, що, з одного боку, Христина виявляє свою повну підтримку Жанні, з іншого – докладає чимало зусиль, щоб не зробити її героїнею. Жанна має посісти належне їй місце: вона знаряддя божественного провидіння. Справжні актори – це Бог і Король. Бог «через ніжну діву» хотів простягнути свою

милість над Францією (87–89), Карл зазнав слави (101–102) та відновив своє королівство «через чутливу дівчину» (110–111). Диво вимірюється саме розривом між її походженням і її долею, її кволим і недосвідченим тілом та її військовими подвигами. «Бог все зробив», – повторює Христина. І якщо вона так радіє цій надзвичайній долі, то це не для того, щоб прославити мужність або мудрість Жанни, це тому, що вона “*pucelle eslite*” (184) – обраниця Божа [15; 25; 26]. У вірші Жанна не говорить, не пророкує, не пише. Вона лише діє, виконує своє призначення.

Строфи 37–61 містять послання Христини про божественне втручання Жанни та його значення для Франції різним категоріям слухачів: французьким військовим («*Et vous, gens d'armes*») (37–38), ворогам англійцям («*Si rabaissez, Anglois*») (39–45), бургундцям («*Et vous, rebelles rouppeux*») (46–56), парижанам («*O Paris*») (55–56), бунтівним французьким містам («*Et vous, toutes villes rebelles*») (57–59). Метабазіс (апострофа) не має тут чіткого поділу оповідальних строф. Строфа 60 робить ескіз передбачуваного царювання миру, проголошеного до кінця війни, а остання строфа фіксує дату завершення вірша.

Висновки. Історіографічна традиція висвітлення останнього твору Христини Пізанської, написаного невдовзі після коронації в Реймсі, концентрувалась на діях та постаті Жанни д'Арк. Гіперфокус дослідницької уваги зміщується, що призводить до визнання першого місця для Бога, другого – для короля, третього – для Жанни. Таким чином, аналіз контексту дозволяє дійти більш збалансованого висновку: відновити короля Карла як справжнього героя вірша. Жанна, роль якої, вочевидь, є фундаментальною, є Божим інструментом, за допомогою якого можна відновити владу короля і сприяти поверненню миру. Чи побачила Христина сподівані надії – відродження французького королівства, мир, спокій і справедливість у державі за мудрого володарювання Карла VII – достеменно нам не відомо. На момент створення останнього з відомих нам творів їй близько 65 років, вона росла при дворі діда теперішнього короля Карла V. Ця робота – своєрідний підсумок життєвого шляху; вона просякнута радістю, надією, сподіванням («*я твердо вірю*», «*я молюсь про це*» і «*я сподіваюся на це*»); вона переповнена почуттями і ділиться своїм щастям, пророкує повернення світлих часів – миру і суспільного блага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Autrand F. Christine de Pizan. Une femme en politique. Paris: Fayard, 2009.
2. Adams T. Christine de Pizan and the Fight for France. Pennsylvania State University Press, 2014.
3. Willard C. Christine de Pizan, her life and works. New York, 1984.
4. Christine de Pizan Ditié de Jehanne d'Arc. *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc, dite La Pucelle* / publ. J. Quicherat. Paris : Renouard, 1849. Т. 5. Р. 3–21.
5. Jeanne d'Arc: chronique rimée / éd. H. Herluison. Orléans : Herluison, 1865.
6. Molinier A. Les Sources de l'Histoire de France des origines aux guerres d'Italie. Т. IV. Les Valois 1328–1461. Paris : Picard, 1904.
7. Fraioli D. Joan of Arc: The Early Debate. Woodbridge : The Boydell Press, 2000.
8. Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А. Історико-політичний складник літературних творів Христини Пізанської в сучасній історіографії. *Закарпатські філологічні студії*, 2020, Вип. 14, Т. 2, С. 234–239.
9. Kosta-Théfaïne J.-F. Bibliographie du Ditié de Jehanne d'Arc (1429) de Christine de Pizan. *Ariane: Revue d'études littéraires françaises*, 1999–2000, Т.16, Р. 213–221.
10. Beaune C. Jeanne d'Arc. Paris: Perrin, 2004.
11. Beaune C. Jeanne d'Arc. Vérités et légendes. Paris: Perrin, 2008.
12. Jeanne d'Arc. Histoire et mythes. dir. J. Boudet, X. Héлары. Rennes: PUR, 2014.
13. Vauchez A. Jeanne d'Arc et le prophétisme féminin des XIVe et XVe siècles. *Vauchez A. Les laïcs au Moyen Âge: pratiques et expériences religieuses*. Paris: Ed. du Cerf, 1987. Р. 277–286.
14. Kennedy A., Varty K. Christine de Pizan's Ditié de Jehanne d'Arc. *Nottingham Mediaeval Studies*, 1974, Vol. 18, Р. 29–55; 1975, 19, Р. 53–76.
15. Guéret-Laferté M. Jeanne la Preuse, Jeanne la Sainte: la «Pucelle» dans le Ditié de Jehanne d'Arc de Christine de Pizan. *De l'hérétique à la sainte. Les procès de Jeanne d'Arc revisités*. dir. F. Neveux. Caen: PUC, 2012. Р. 213–226.
16. Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А. Авторське самосприйняття та саморепрезентація на зламів XIV–XV століть: автобіографічний, мемуарний та гендерний складники творчості Христини Пізанської. *Закарпатські філологічні студії*, 2021, Вип.15, С.258–262. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.49>
17. Fraioli, D. Joan of Arc and the Hundred Years War. Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 2005.
18. Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А. «Политическое тело»: антропоморфная аллегория идеального устройства королевства в сочинениях Кристины Пизанской. *III Таврійські філологічні читання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Херсон : ВД «Гельветика», 2017. С. 24–28.
19. Toureille V. Jeanne d'Arc. Paris: Perrin, 2020. 432 p.

20. Fraioli D. L'origine des sources écrites et leur fonction pour le Ditié de Jehanne d'Arc de Christine de Pizan. *Bulletin de l'Association des amis de Jeanne d'Arc*, 1993, Vol. 13, P. 5–17.
21. Kosta-Théfaïne J.-F. Le Ditié de Jehanne d'Arc de Christine de Pizan. Un modèle d'architecture fondé sur l'utilisation de la symbolique des nombres. *Cahiers de recherches médiévales*, 1997, Vol. 3, P. 121–129.
22. Le Ninan C. "Tu, Charles, roy des François": la construction de la figure de Charles VII dans le Ditié de Jehanne d'Arc de Christine de Pizan. *Christine de Pizan et son époque*. Amiens: Université de Picardie, 2012, P. 99–107.
23. Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А. Образ французького короля у Христини Пізанської: ідеальний суверен – реальна особистість чи літературний герой. *Південний архів*. Херсон, 2018, № 76, С. 53–57.
24. Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А. Позднесредневековая политическая мифология во Франции: владыка и его держава. *Миф у художній свідомості та культурі ХХ ст.* Херсон : ВД «Гельветика», 2017. С. 60–64.
25. Maurice J. La naissance d'une légende: la "présence sensible" de la Pucelle dans le Ditié de Jeanne d'Arc de Christine de Pizan. *Images de Jeanne d'Arc*. éd. J. Maurice, D. Couty. Paris: Presses universitaires de France, 2000, P. 79–88.
26. Michaud-Fréjaville F. "Fors nature": Dieu, le roi Charles et la Pucelle, ou Faut-il changer notre titre du Ditié de Jehanne d'Arc? *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, 2013, Vol. 25, P. 545–558. DOI: 10.4000/crm.13135.